

ler grubunda yer almadığından daha istikrarlı olduğunu ve daha az değişime mâruz kaldığını göz önünde bulundurup son harfi aynı olan köklerle türevlerini bir bölümde toplamış, böylece hem daha pratik bir yöntem ortaya koymuş, hem de şair ve yazarlara aynı yerde toplanan kafiyedeş ve secidedeş kelimeleri bulma kolaylığı sağlamıştır. Bu sebeple onun tertibine “kafiye sistemi” denilmiştir. Kökün son harfi “bab”, ilk harfi “fasil” başlığını taşıyan sözlükte alfabe harfleri sayınca yirmi sekiz bab ve her babda on altıdan yirmi sekize kadar değişen fasil bulunmaktadır. Köklerin bütün harfleri bu tertip içinde alfabetik sıralanmıştır. Cevherî'nin Arap sözlüklüğünde yaptığı bir yenilik de kelimelerin istinsah, tashîf ve tahrîf hatalarına sebep teşkil eden hareke ile değil daha güvenli bir yol olan yazı ile tesbit edilmesidir. Bu yöntemde isimlerden sonra gelen “bi'l-fethi, bi'l-kesri, bi'z-zammi” kayıtları ilk harfin, fiillerden sonra gelen aynı ifadeler muzârinin orta harfinin hareketini gösterir. Cevherî de ilk dilci ve sözlükçüler gibi hadisçilerden esinlenerek kelimelerin sıhhat de-recelerini sahih, zayıf, metrûk, mühmel, mezmûm, redî şeklinde belirttiği gibi muhdes / müvelled, muarreb, dahîl, müsterek, müterâdif ve ezdâd gibi kelime kategorilerine de işaret etmiştir. Ayrıca sözlükçüler arasında grameri en iyi bilen kişi olarak birçok sarf ve nahiv meselesine değinmiştir.

Şöhretinden dolayı hemen her kütüphane nüshaları bulunan *Tâcü'l-luğa* (Sezgin, VIII, 215-217) ilk defa Tebriz'de (1270), ardından Bulak'ta (1282, 1292) ve Kahire'de (1301) basılmıştır. Sözlüğün ilmî neşrini Ahmed Abdülgafûr Attâr (I-VI, Kahire 1376/1956, 1399/1979, 1404/1984, 1990) ve Şehâbeddin Ebû Amr (I-II, Beyrut 1418/1998) gerçekleştirmiştir. Nedîm ve Üsâme Mar'aşlı kitabı, asıl köklerin ilk harflerini dikkate alarak yeniden düzenlemek ve bazı teknik terimleri Fransızca, İngilizce ve Latince karşılıklarıyla birlikte eklemek suretiyle *eş-Şihâh fi'l-luğa ve'l-'ulûm* adıyla iki cilt halinde yayımlamıştır (Beyrut 1974). Eser ayrıca İbn Berrî'nin *eş-Şihâh* hâşiyeleri, Abdurrahman b. Abdülazîz et-Tâdilî'nin Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhtâr*'inde *es-Şihâh*'a yönelttiği eleştirilere cevap olarak yazdığı *el-Vişâh ve teşkîfü'r-rimâh fi reddi tevhimî'l-Mecd eş-Şihâh*'i ile birlikte beş cilt halinde basılmıştır (Beyrut 1419/1999).

Tâcü'l-luğa yazıldığı dönemden itibaren ihtisar, tekmile, hâşiye, tenkit, savun-

ma, nazma çekme, şâhidlerin izahı, hadislerinin tahrîci gibi birçok çalışmaya konu olmuş (Ahmed Abdülgafûr Attâr, s. 189-248) ve başka dillere tercüme edilmiştir. Eserin on sekiz muhtasarı içinde (Ahmed Abdülgafûr Attâr, s. 233-242) Şehâbeddin ez-Zencânî'nin *Tehzîbü's-Şihâh*'i ile (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn – Ahmed Abdülgafûr Attâr, I-III, Kahire 1372/1952) Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin *Muhtârü's-Şihâh*'i en meşhur olanlardır. İlk defa Bulak'ta basılan *Muhtârü's-Şihâh* (1282) daha sonra değişik biçimlerde defalarca yayımlanmıştır ve halen çeşitli yayınevlerince basımı yapılmaktadır. Ayrıca buna da muhtasarlar yazılmıştır (diğer muhtasarlar için bk. Hüseyin Nassâr, II, 503-511; Ahmed Abdülgafûr Attâr, s. 233-242; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, s. 229-232). Radîyyüddin es-Sâgânî tarafından *eş-Şihâh* için değişik isimlerle üç tekmile kaleme alınmış olup (Ahmed Abdülgafûr Attâr, s. 203-205) *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla li-kitâbi Tâci'l-luğa ve Şihâhî'l-'Arabiyye* en meşhurdur. Başarılı bir ikmal kabul edilen eser Kahire Arap Dil Kurumu tarafından neşredilmiştir (I-VI, Kahire 1970-1979). *eş-Şihâh*'a yazılan en önemli tekmilelerden biri Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhtâr*'idir. Firûzâbâdî eserinin mukaddimesinde Cevherî'yi ve eserini övgüyle andıktan sonra onun, izlediği yöntem gereği dilde kullanılan kelimelerin en az yarısını sözlüğüne almadığını ifade eder (Hüseyin Nassâr, II, 511-520; Ahmed Abdülgafûr Attâr, s. 202-208; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, s. 228-229). *eş-Şihâh* üzerine kaleme alınan birçok hâşiye arasında en mükemmeli İbn Berrî'nin *et-Tenbih ve'l-izâh 'ammâ vaqa'a fi's-Şihâh*'i (*Havâşî İbn Berrî 'ale's-Şihâh*) olup eserin “وقص” maddesine kadar olan kısmı iki cilt halinde yayımlanmıştır (I, nşr. Mustafa Hicâzî, Kahire 1980; II, nşr. Abdülhalîm et-Tahâvî, Kahire 1981). İbn Berrî'nin hâşiyesi ayrıca, *Lisânü'l-'Arab*'daki iktibaslardan da yararlanılarak Tâdilî'nin *el-Vişâh*'i ile birlikte basılmıştır (I-V, Beyrut 1419/1999). *Tâcü'l-luğa* Türkçe'ye ve Farsça'ya da çevrilmiştir. Cemâl-i Karşî'nin 681 (1282) yılında kaleme aldığı *eş-Şurâh mine's-Şihâh* adlı Farsça çevirisi basılmıştır (I-II, Kalküta 1812-1815, 1245/1829; Tahran 1286; Hint 1328/1910). *eş-Şihâh*'ın Mehmed b. Mustafa Vâni tarafından yapılan Türkçe tercümesi *Lugat-ı Vankulî* adıyla tanınmıştır. Eser İbrâhim Müteferrika'nın kurduğu matbaada ilk basılan kitaplardandır (1728-1729); daha sonra da çeşitli baskıları yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye* (nşr. Şehâbeddin Ebû Amr), Beyrut 1418/1998, neşreden giriş, I, 39-46; İbn Ebû'l-Yemân el-Bendenîci, *et-Takfiye fi'l-luğa* (nşr. Halîl İbrâhim el-Atiyye), Bağdad 1976, neşreden giriş, s. 5-6, 22-27; Sıddîk Hasan Han, *el-Bülgâ fi usûli'l-luğa* (nşr. Nezir M. Mektebi), Beyrut 1408/1988, s. 396-414; Serkis, *Mu'cem*, II, 1384-1385; John A. Haywood, *Arabic Lexicography*, Leiden 1960, s. 68-76; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: Neş'etühü ve tetavvürüh*, Kahire 1968, II, 484-529; Sezgin, *GAS* (Ar.), VIII, 215-224, 391-416; Ahmet Subhi Furat, *al-Firûzâbâdî'nin aş-Şihâh'ı Tenkidî* (profesörlük takdim tezi, 1978), DİA Ktp., nr. 586, s. 23-38; İbrâhim es-Sâmerrâi, *Ma'a'l-Meşâdir fi'l-luğa ve'l-edeb*, Amman 1402/1982, II, 35-45, 261-296; Emîl Bedî Ya'kub, *el-Me'âcimü'l-luğaviyyetü'l-'Arabiyye*, Beyrut 1985, s. 105-112; Emced et-Trablusî, *Nazra târihiyye fi hareketi't-te'lîf inde'l-'Arab fi'l-luğa ve'l-edeb*, Tunus 1406/1986, s. 37-40; Ahmed Muhtâr Ömer, *el-Bahşü'l-luğavi 'inde'l-'Arab*, Kahire 1988, s. 221-269; Ahmed Abdülgafûr Attâr, *eş-Şihâh ve medârisü'l-mu'cemâti'l-'Arabiyye*, Mekte 1410/1990, s. 137-248, 285-309; Ali Hilmi Mûsâ, “Dirâse tîknîyye mukârene li-me'âcimi's-Şihâh ve Lisânî'l-'Arab ve Tâci'l-'arûs”, *el-Mu'cemü'l-'Arabiyyü't-târihi*, Tunus 1991, s. 147-158; Yûsrî Abdülganî Abdullah, *Mu'cemü'l-me'âcimi'l-'Arabiyye*, Beyrut 1411/1991, s. 169-185; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-sâmilî*, II, 106-107; III, 439-440; Vecdî Rızk Gâli, *Mu'cemü'l-mu'cemâti'l-'Arabiyye*, Beyrut 1993, s. 9-20; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1993, s. 216-232; Ahmed Muhammed el-Ma'tûk, *el-Me'âcimi'l-luğaviyyetü'l-'Arabiyye*, Ebûzabî 1420/1999, s. 38-41; İzzeddin İsmâil, *el-Meşâdirü'l-edebîyye ve'l-luğaviyye fi't-türâsi'l-'Arabî*, Amman 1424/2003, s. 283-290; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî*, Ebûzabî 1425/2004, II, 1133-1138. HULÛSİ KILIÇ

TÂCÜ't-TERÂCİM

(تاج التراجم)

İbn Kutluboğa'nın
(ö. 879/1474)

Hanefî âlimlerinin
biyografisine dair eseri
(bk. İBN KUTLUBOĞA).

TÂCÜ't-TEVÂRİH

(تاج التواريخ)

Hoca Sâdeddin Efendi'nin
(ö. 1008/1599)
Osmanlı tarihine dair eseri.

Kaynaklarda *Hoca Tarihi* adıyla da geçer. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanûnî Sultan Süleyman dönemine kadar gelir. Padişah hocalığı yapan, şeyhülislâmlık makamına yükselen, aynı zamanda siyasi meselelere karışarak dönemin önde gelen simaları arasında yer alan Hoca Sâdeddin

Efendi'nin eserleri arasında en önemlisi olup telif sebebi eserin başında açıklanmaktadır. Burada Osmanlı tarihinin bütün ayrıntılarıyla kaleme alındığı, ancak bu eserlerden çoğunun Farsça parlak cümleler halinde yazıldığından zor anlaşıldığı, ayrıca bazı kimselerin ağıdalı ifadeler kullanıp uzun yazmaya çok hevesli oldukları, dolayısıyla kısa yazılacak yerde uzun, konuyu toparlamak yerine dağıtarak yazdıkları belirtilir. Bu eserlerden çoğunun II. Bayezid zamanına kadar geldiğine, onun ardından çok başarılı işler yapan Yavuz Sultan Selim ile oğlu Sultan Süleyman dönemlerinin kaleme alınmamasının önemli bir eksiklik sayıldığına temas edilir. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim ile Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinin yazılmasının düşünlüğü, fakat müellifin meşguliyetleri yüzünden buna fırsat bulunmadığı açıklanır. Hoca Sâdeddin, Muslihuddîn-i Lârî'nin II. Selim'e takdim ettiği *Mir'âtü'l-edvâr* adlı, son kısmı Osmanlı tarihine ait genel dünya tarihini Türkçe'ye çevirirken Osmanlı kısmının tatmin edici olmaktan uzak bulunduğunu görerek başlangıçtan itibaren bir Osmanlı tarihi yazmaya karar verir. Sâdeddin Efendi eserini Yavuz Sultan Selim'in ölümüne (1520) kadar getirmiş ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemini ilâve etmek istemişse de III. Murad'ın arzusu üzerine bu kısmı tamamlayamadan eserini temize çekerek III. Murad'a sunmuştur (992/1584). Her padişaha ait olmak üzere dokuz bölüm halinde düzenlediği eserine padişaha takdim edilmesi dolayısıyla *Tâcü't-tevârih* adını vermiştir.

Hoca Sâdeddin Efendi, eserinde takdir-kâr ifadelerle atıflar yaptığı İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'ini model olarak seçmiş, belâgatı ön plana çıkararak süslü ve ağıdalı

nesri benimsemiştir. İran tarihçiliğinin en önemli özelliği olan bu tarz daha önce Atâ Melik Cüveynî, Vassâf ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin temsil ettiği bir ekol olup Osmanlı tarihçiliğinde Bitlisî ve Hoca Sâdeddin ile devam etmiştir. Şairliği sayesinde anlatım sırasında metne bazıları Farsça olmak üzere çok sayıda şiir yerleştiren müellif ayrıca çok iyi bildiği Arapça ve Farsça sayesinde bu dillerden pek çok kelime ve terkiibi büyük bir ustalıkla kullanmıştır. *Tâcü't-tevârih*'i yazarken İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'ini ana kaynak olarak kullanan Hoca Sâdeddin Efendi eserin I. cildinde yaklaşık otuz beş yerde Bitlisî nisbesine yer vermeden Mevlânâ İdrîs'e veya *Heşt Bihişt*'e atıf yapmaktadır. II. ciltte İdrîs'in adı on beş yerde geçmekteyse de bunlar onun tarihine atıf olmayıp genellikle Yavuz Sultan Selim devrindeki önemli hizmetleriyle ilgilidir (II, 288-312, 322-323). Sâdeddin Efendi'nin *Heşt Bihişt*'ten ne ölçüde faydalandığı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. *Tâcü't-tevârih*'in *Heşt Bihişt*'in bazı yerleri kısaltılarak yapılmış bir tercümesi, hatta bir kopyası olduğu iddia edilmiştir. Bunu muhtemelen ilk defa Hammer ileri sürmüştü (bk. bibl.), daha sonra yerli ve yabancı birçok tarihçi aynı görüşü benimsemiştir. Gerçekten İdrîs-i Bitlisî'nin eserindeki süslü ifadeler çıkarıldığında geri kalan bilgilerin aktarılış biçimi *Tâcü't-tevârih* ile önemli ölçüde örtüşür. Ancak her ikisinin bir başka ortak kaynaktan yararlandığı bilinmektedir. Nitekim Sâdeddin Efendi ikinci olarak Neşrî'nin *Cihan-nümâ*'sına sıkça atıflar yapar. I. ciltte Mevlânâ Neşrî veya *Neşrî Tarihi* diye yirmi yerde atıfta bulunur. II. ciltte sadece iki yerde atıf vardır (II, 11, 40). *Heşt Bihişt*'in de ana kaynağı Neşrî'dir. Kemalpaşazâde'nin

Tevârih-i Âl-i Osmân'ından Lutfi Paşa, Âfî, Solakzâde, Karaçelebizâde gibi Sâdeddin Efendi de istifade etmemiş, sadece bir yerde manzum bir mersiyesini vermiştir (II, 399).

Sâdeddin Efendi ayrıca Şerefeddin Ali Yezdî'nin eserine (I, 186, 214, 215, 217, 221), Hâtîfî'nin *Timurnâme*'sine (I, 153, 186) yer yer atıflar yapmış; İbn Hacer'in *ed-Dürrerü'l-kâmine*'sini (I, 135, 332); Ahmedî'yi (I, 255), Aşıkpaşazâde'yi (I, 346, 365) kaynak olarak kullanmıştır. İsim belirtmemekle birlikte anonim veya müellifi belli *Tevârih-i Âl-i Osmân*'lardan geniş ölçüde faydalanıp bu hususu "bazı Türkî tevârihte" (I, 186), "bazı tevârih-i Osmâniyye'de" (I, 355), "müverrihân-ı Türkî-nüvis" (I, 374), "bir Türkî tarih" (I, 521), "sâir tevârih-i Türkiyye'de mastûr olduğu üzere" (I, 308, 332), "tevârih-i Türkiyye'nin birinde zikrolunmuş ki" (I, 374) gibi ifadelerle belirtmiştir. Ayrıca "bazı tarihlerde" diye bahsettiği kaynakları bulunmaktadır (I, 135, 159, 366, 371). *Tâcü't-tevârih*'in II. cildinde Taşköprizâde'ye (II, 512, 548, 553) ve eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye'ye (II, 427, 507) atıflar yapılmıştır. II. cildin sonlarına yer alan 264 ulemâ ve meşâyih biyografisinin temel kaynağı eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye'dir. Başta babası Hasan Can ve dedesi Hâfız Mehmed olmak üzere Taşköprizâde ve diğer bazı kimselerden şifâhî kaynak olarak yararlandığı da anlaşılmaktadır.

Hoca Sâdeddin Efendi, olayları ve tarihlerini verirken bazan birkaç kaynaktaki tarihi karşılaştırmakta ve kendisi tercihini yapmaktadır. Meselâ Kadı Burhâneddin olayının tarihinin İdrîs-i Bitlisî'de 794 (1392) olarak gösterildiğini, kendisinin de bunu benimsediğini yazar. Fakat tarih kitaplarının çoğunda 798 (1396) tarihi verilmiştir. İbn Şihne, Şerefeddin Ali Yezdî ve İbn Hacer ise 799'u (1397) kabul etmişlerdir (*Tâcü't-tevârih*, I, 135). Şerefeddin Ali Yezdî'yi, "Eğerci Mevlânâ Şerefeddin Ali taassub-u celfî mesleğine zâhib olup ... Timurleng'i ... ayyuka çıkarıp makâbih ve mesâvisini mehâsin sûretinde ibraz" diyerek sert biçimde eleştirmektedir (I, 159). Müellif özellikle ulemâ ve meşâyih biyografilerini verdiği yerlerde kendisinden de bahsetmektedir (II, 389, 424, 427-428, 429, 491, 492, 494). Sâdeddin Efendi'nin ayrıca Kanûnî Sultan Süleyman dönemine ait notlar tuttuğu ve bunların daha sonra oğulları tarafından düzenlendiği bilinmektedir. Bazı *Tâcü't-tevârih* nüshaları Kanûnî dönemine ait fasıllar ihtiva etmektedir. Bunlara kataloglarda *Zeyl-i Tâcü't-tevârih* adı

Tâcü't-tevârih'ten minyatürlü iki sayfa (İÜ Ktp., TY, nr. 5970, vr. 14^a, 365^b)

verilmiştir. Fakat bu nüshalar, oğulları Hoca-zâde Mehmed Efendi ve Esad Efendi tarafından düzenlenen ve *İbtihâcü't-tevârih* adı verilen, Kanûnî Sultan Süleyman dönemini içeren nüshalarla benzerlik gösterir.

Tâcü't-tevârih Osmanlı tarih literatüründe önemli bir yer kazanmış, birçok tarihçi eseri ihtisar ederek, sadeleştirerek, zeyiller yazarak, hatta çok erken tarihlerde Batı dillerine tercüme ederek kullanmıştır. Hasanbeyzâde Ahmed Paşa'nın kaleme almış olduğu iki ciltlik tarihinin I. cildi *Tâcü't-tevârih*'in halkın kolay anlaşmasını sağlamak amacıyla kısaltılmış şeklidir ve buna *Telhis-i Tâcü't-tevârih* denilmiştir (Hasanbeyzâde Ahmed, I, s. XLVI). Hasanbeyzâde ikinci cildi de *Tâcü't-tevârih*'e zeyil olarak yazmıştır (*DîA*, XVI, 364). Solakzâde Mehmed Hemdemî, kaynak zikretmeden Selânik'den iktibaslar yaptığı gibi *Tâcü't-tevârih*'ten de geniş ölçüde faydalanmıştır. Ancak *Tâcü't-tevârih*'ten istifade ve iktibaslar Hasanbeyzâde telhisyle yakın benzerlik gösterir (a.g.e., XXXVII, 370-371). Koca Hüseyin Efendi, *Bedâiyü'l-vekâyi*'in Osmanlı kısmını yazarken yararlandığı kaynaklar arasında *Tâcü't-tevârih*'i de anmaktadır (a.g.e., XXVI, 131).

Eser daha müellifin sağlığında başlayarak hemen her devirde istinsah edilmiştir. Yurt içinde ve yurt dışındaki kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmak-

tadır. Topkapı Sarayı Müzesi ve İstanbul Üniversitesi kütüphanelerinde, yurt dışındaki bazı kütüphanelerde minyatürlü nüshaları vardır (İÜ Ktp., TY, nr. 5970, padişah minyatürleri; Berlin nüshası, OTYE, nr. 139). *Tâcü't-tevârih*'in I. cildi, 1279'da (1862), II. cildi 15 Cemâziyelâhîr 1280'de (27 Kasım 1863) Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Bu baskıdaki nâşirin önsözünde eserin baskısı için özel bir itina gösterildiği, biri Sâdeddin Efendi'nin sağlığında (1005/1596-97), diğeri ölümünden hemen sonra (1012/1603-1604) istinsah edilen iki nüsha esas alınıp Sâdeddin Efendi'nin kendi el yazısı ile olan üç nüshadaki notlardan da yararlanılarak yayımlandığı belirtilmiştir. İkinci cildin sonuna, müellifin babası Hasan Can'dan naklettiği Yavuz Sultan Selim ile ilgili on iki hikâyeyi ihtiva eden *Selîmnâme* eklenmiştir (II, 602-619; nşr. Ahmet Uğur, bk. bibl.). İsmet Parmaksızoğlu eseri sadeleştirerek beş cilt halinde yayımlamışsa da (İstanbul 1974-1979; Ankara 1992) burada atlamalar ve yanlış anlamadan kaynaklanan hatalar mevcuttur. Eserin tamamını V. Brattuti İtalyanca'ya, Antoine Galland Fransızca'ya ve Heinrich Friedrich von Diez Almanca'ya tercüme etmiş, bazı parçaları Latince, İspanyolca, Macarca ve Rusça'ya çevrilmiştir. Adam F. Kollár (ö. 1783) *Tâcü't-tevârih*'in Latince tercümesiyle Osmanlıca metnini hazırlamıştır (*Annales Turcici Taschet-Tavorith sive Corona annalium dicta ab inito gentis Ottomanicae usque ad Muradem primum pertigens*, Vindobonae 1755).

BİBLİYOGRAFYA :

Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul 1279-80, I-II; *Hoca-zade Mehmed Efendi'nin İbtihâcü't-tevârih*'i (haz. Ahmet Akgün, doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hasanbeyzâde Ahmed, *Târih* (haz. Şevki Nezihi Aykut), Ankara 2004, I, s. XLV-XLVI; Hammer (Atâ Bey), I, 29, 43-44; *Osmanlı Müellifleri*, III, 67; Babinger (Üçok), s. 137-141; Abdurrahman Daş, *Osmanlılarda Münşeât Geleneği, Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Münşeâtı* (doktora tezi, 2003), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, Konya 2003, s. 165-207; Münir Aktepe, "Hoca Sâdeddin Efendi'nin Tâcü't-tevârih'i ve Bunun Zeyli Hakkında", *TM*, XIII (1958), s. 101-116; a.mlf., "İbtihâcü't-Tevârih", *TD*, sy. 14 (1959), s. 71-84; Ahmet Uğur, "Hoca Sâdeddin Efendi'nin Selîmnâmesi", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara 1980, s. 225-241; Şefâettin Severcan, "Hoca Sâdeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Kayseri 1992, s. 73-78; Şerâfeddin Turan, "Sa'deddin", *İA*, X, 30-32; Abdülkadir Özcan, "Heşt Bihişt", *DîA*, XVII, 271-273; a.mlf., "Koca Hüseyin", a.e., XXVI, 131; a.mlf., "Solakzâde Mehmed Hemdemî", a.e., XXXVII, 370-371.

MEHMET İPŞİRLİ

TÂCÜDDEVLE

(bk. TUTUŞ).

TÂCÜLKURRÂ el-KİRMÂNÎ

(bk. KİRMÂNÎ, Tâcülkurrâ).

TÂCÜLMÜLK

(تاج الملك)

Ebü'l-Ganâim Tâcü'l-mülk

İbn Dârüst Merzûbân

b. Hüsrev Fîrûz-ı Şîrâzî

(ö. 486/1093)

Selçuklu veziri.

438'de (1046) Fars'ta doğdu. İbn Dârüst olarak da bilinir. İranlı bir vezir ailesine mensup olan Tâcülmülk, Büyük Selçuklu Devleti'nin nüfuzlu kumandanlarından Serheng Savtegin'in hizmetine girerek Kirman, Fars ve Irak'ta görev yaptı. Onun tavsiyesiyle Sultan Melikşah'ın sarayına intisap etti. Sultanın hazinesi, sarayın işleri, şehzadelerin eğitimi ve idarî işler onun sorumluluğuna verildi. Daha sonra Terken Hatun'un veziri oldu; Dîvân-ı İstîfa, Dîvân-ı İnşâ ve Tuğrâ'nın başkanlığına getirildi (Bündârî, s. 62).

Tâcülmülk, kendisine en büyük rakip olarak gördüğü Nizâmülmülk'ü sultanın gözünden düşürmek amacıyla Müstevfi Meccülmülk el-Kummî, Ârizü'l-ceyş Sedîdülmülk Ebü'l-Meâlî ve Seyyidü'r-rüesâ Ebü'l-Mehâsin ile iş birliği yaptı. Ancak Nizâmülmülk'ün Sultan Melikşah nezdindeki itibarını ve ona düşmanlık edenlerin başına gelenleri bildiğinden çalışmalarını büyük bir gizlilik içinde yürüttü. Son zamanlarda sultanla vezir arasında meydana gelen gerginlikten faydalanarak düşmanlığını açığa vurmaya ve her vesileyle sultanı Nizâmülmülk'ün aleyhine kışkırtmaya başladı. Sultana Nizâmülmülk'ün her yıl sülfiye ve fakihlere 300.000 dinar dağıttığını, bu paranın orduya tahsis edilmesi halinde İstanbul'un dahi fethedilebileceğini söyledi. Bunun üzerine Melikşah, Nizâmülmülk'ü azletmeye karar verdi ve Tâcülmülk'ü ona gönderip kendisinin ve çocuklarının haddi aşan uygulamalarından rahatsız olduğunu bildirdi. Bu olayın ardından sultanla vezir arasındaki ilişkiler iyice bozuldu. Buna rağmen Melikşah Nizâmülmülk'ü vezirlikten azletmeden İsfahan'dan Bağdat'a hareket etti (485/1092). Ni-

Tâcü't-tevârih'in son sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 5970)

